

DOI: [10.71854/soc.2025-1207235](https://doi.org/10.71854/soc.2025-1207235)

Designing a strategic model for sustainable rural development (Case of study: Villages of Khalkhal city)

Behrad Azizi [0009-0009-1710-1645](#)

Ph.D. Candidate in Sociology, Department of Sociology, Khalkhal Branch, Islamic Azad University, Khalkha, Iran

Valiollah Rostamalizadeh¹ [0000-0001-5688-1941](#)

Associate Professor of Development Sociology, National Institute for Population Research, Iran.

Nader Motie Haqshenas [0000-0002-3646-5745](#)

Assistant Professor of Demography, National Institute for Population Research, Iran

Abstract

Despite implementing various rural development models for half a century, poverty still casts a shadow over rural communities in Iran. This research aims to provide a strategic model for achieving sustainable rural development in Khalkhal County in 2024. The research method is grounded theory. The sample was selected purposefully, meaning individuals with information on the subject were chosen. We implemented snowball sampling to clear the size of the samples. Data was collected through semi-structured interviews with 12 experts until theoretical saturation was reached, and the process of coding the collected data was done using MAXQDA software. According to the findings, 249 incidents were identified in open coding, and in axial coding, similar cases were merged and organized around 63 subcategories and five major categories. The elements of the sustainable rural development paradigm include causal conditions (economic, social, environmental, institutional, and physical issues), contexts (distance from the village to the city center and the village's geographical location), intervening conditions (urbanization, migration, and disregard for the village's capabilities), actions and strategies (educational, supportive, encouraging, and developmental), and outcomes (reducing class differences, creating jobs, sustainable lifestyle, optimal water management, infrastructure development, and sustainable protection of biological resources).

Keywords: rural development issues, sustainable development, strategic model, Deprivation.

¹. Corresponding author: v.rostamalizadeh@gmail.com

ترسیم الگوی راهبردی برای تحقق توسعه پایدار روستایی....

ترسیم الگوی راهبردی برای تحقق توسعه پایدار روستایی (مورد مطالعه: روستاهای شهرستان خلخال)

بهراد عزیزی

دانشجوی دکتری تخصصی، گروه علوم اجتماعی، واحد خلخال، دانشگاه آزاد اسلامی، خلخال، ایران.

ولی اله رستمعلی زاده^۱

دانشیار جامعه شناسی توسعه، مؤسسه تحقیقات جمعیت کشور، تهران، ایران.

نادر مطیع حق شناس

استادیار جمعیت شناسی، مؤسسه تحقیقات جمعیت کشور، ایران.

تاریخ ارسال: ۱۴۰۳-۱۱-۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۰

چکیده

با گذشت نیم قرن از به کارگیری مدل‌های مختلف توسعه روستایی، همچنان بختک فقر بر پیکره جوامع روستایی ایران سایه افکنده است. این پژوهش با هدف ارائه الگوی راهبردی برای تحقق توسعه پایدار روستایی در شهرستان خلخال در سال ۱۴۰۳ انجام شده است. روش این پژوهش از نوع کیفی و از تکنیک نظریه زمینه‌ای استفاده شده است. برای انتخاب نمونه آماری از روش هدفمند استفاده شد، به عبارتی آن دسته از افرادی که اطلاعاتی در زمینه موضوع این پژوهش داشتند (شوراهای روستایی، دهیارها، بخشدار، کارشناسان بنیاد مسکن، جهاد کشاورزی و غیره) انتخاب و سپس بر مبنای روش نمونه‌گیری گلوله برفی تعداد نمونه‌ها مشخص شد. برای گردآوری داده‌ها از مصاحبه نیمه ساختاریافته با ۱۲ نفر صاحب نظر تا رسیدن به اشباع نظری استفاده شد و فرایند کدگذاری داده‌های جمع‌آوری شده با نرم‌افزار مکس-کیودا، انجام شد. بنابر یافته‌ها، در کدگذاری باز تعداد ۲۴۹ رویداد شناسایی و در مرحله کدگذاری محوری، در سطحی انتزاعی تر موارد مشابه با توجه به مشابهت‌شان در محتوا ادغام و حول ۶۳ مقوله فرعی و پنج مقوله عمده سازماندهی شدند. عناصر الگوی پارادایمی توسعه پایدار روستایی عبارتند از: شرایط علی (مسائل اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی، نهادی و فیزیکی)، زمینه‌ها (فاصله روستا تا مرکز شهر و موقعیت جغرافیایی روستا)، شرایط مداخله‌گر (شهرگرایی، مهاجرت و بی‌توجهی به قابلیت روستا)، اقدامات و راهبردها (آموزشی، حمایتی، تشویقی و توسعه‌ای)، پیامدها (کاهش فاصله طبقاتی، ایجاد اشتغال، سبک زندگی پایدار، مدیریت بهینه آب، توسعه زیرساخت‌ها و حفاظت پایدار منابع زیستی).

کلمات کلیدی: توسعه پایدار، الگوی راهبردی، محرومیت، مسائل توسعه روستایی.

¹. نویسنده مسئول: v.rostamalizadeh@gmail.com

مقدمه

برنامه‌ریزی و تعیین اهداف و سیاست‌ها برای توسعه پایدار روستاها، یکی از مهم‌ترین پیشران‌های اساسی در توسعه و رشد جوامع روستایی تلقی می‌شود. نگاه آینده‌نگر به مناطق روستایی به چند دلیل حائز اهمیت است. نخست اینکه، طبق اعلام بانک جهانی، بیش از ۴۶ درصد جمعیت جهان (۳.۹ میلیارد نفر) در مناطق روستایی زندگی می‌کنند (بانک جهانی، ۲۰۲۱). دوم، توزیع نامناسب ثروت بین نقاط شهری و روستایی، مردم روستاها را با آسیب‌های اقتصادی و اجتماعی زیادی مواجه ساخته است (علوانی و سواری، ۱۴۰۱: ۱۵۹) که امروزه مهاجرت به شهر، فقر، بیکاری، طلاق و مانند آن، نمونه‌ای از این مسائل است (عزیزی، رستمعلی‌زاده و مطیع‌حق شناس، ۱۴۰۲). همچنین طبق آمار بانک جهانی، (۳۷.۷ درصد) زمین‌های زراعی جهان در مناطق روستایی واقع شده است که عامل توسعه بخش صنعت و کشاورزی کشورها است (بانک جهانی، ۲۰۱۹). بنابراین ایجاد اشتغال، توزیع بهینه امکانات، توزیع مناسب درآمد، بهره‌برداری بهینه از منابع، نقش مهمی در توسعه روستایی دارد (لی^۱ و همکاران، ۲۰۲۲). به همین خاطر، امروزه توسعه روستاها در کانون طیفی از ابتکارات، تلاش‌ها و برنامه‌ها در سطح محلی و ملی قرار گرفته است (دوآن^۲، ۲۰۲۲: ۲) که مستلزم تدوین الگوها و سیاست‌ها است.

در ایران نیز علی‌رغم سکونت بخش عمده‌ای از جمعیت کشور (۲۶ درصد ۲۰ میلیون و ۷۳۰ هزار نفر) در روستاها، (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵) وضعیت روستاهای کشور مناسب نبوده و بعضی از روستاها، محروم از توسعه می‌باشند که باعث روستاگریزی و مهاجرت‌های روستائیان به شهرها شده و شرایط نامطلوب حاشیه‌نشینی در اطراف شهرها و ناهنجاری‌های ناشی از آن را به دنبال آورده‌است (حیدرپور و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۳۹). از سوی دیگر توسعه روستایی ضرورتی بنیادین برای توسعه ملی است، حتی نقش و جایگاه توسعه روستایی بر توسعه شهری تقدم دارد (ازکیا، ۱۳۸۴: ۳۳). ضرورت تقدم به دلیل این است که راه‌حل‌های نهایی مسأله بیکاری شهری و تراکم جمعیت، بهبود محیط روستایی است (تودارو^۳، ۱۳۶۴: ۳۴)، ولی هنوز برنامه‌ریزی‌های توسعه روستایی - شهری به شکل کاملاً مجزا و «دیدگاه بخشی» صورت می‌گیرد (شفیعی ثابت و میرواحدی، ۱۳۹۹: ۱۸۵). و در برنامه‌های کشور ما با گذشت نیم قرن از به کارگیری مدل‌های مختلف توسعه روستایی، همچنان

Li-¹

Doan-²

Micheal Twodaro³

ترسیم الگوی راهبردی برای تحقق توسعه پایدار روستایی....

بخشک فقر بر پیکره جوامع روستایی کشور سایه افکنده است و مشکلاتی همچون کمبود امکانات اجتماعی از جمله خدمات بهداشتی و آموزشی، کمبود درآمد و نیز مهاجرت بی‌رویه به شهرها کاملاً مشهود است (مسیبی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۸۰).

روستاهای شهرستان خلخال نیز مثل اکثر روستاهای ایران، متأثر از همین برنامه‌ها است. در دهه‌های اخیر، علیرغم اینکه چهره روستاهای شهرستان خلخال با ورود برق، گاز، تلفن، کشاورزی با استفاده از تراکتور و بازسازی سکونتگاه‌های روستایی و اجرای طرح‌های هادی تغییراتی داشته است، اما مسائل و مشکلات اساسی در حوزه اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی همچنان پابرجا است؛ به طوری که براساس داده‌های مرکز آمار ایران در طول پنج سال (۱۳۹۵-۱۳۹۰)، از مجموع ۸۶۷۳۱ نفر از جمعیت شهرستان خلخال تعداد ۱۰۲۹۰ نفر مهاجرت نموده‌اند. همچنین طبق اطلاعات به دست آمده از اداره ثبت احوال شهرستان خلخال، در سال ۱۴۰۱ تعداد واقعه طلاق ثبت شده ۱۸۷ مورد بوده که نسبت به سال گذشته (۵۳ درصد) افزایش داشته است. نیز مقایسه آمار ازدواج و طلاق شهرستان خلخال نشان می‌دهد که از هر ۱۰ ازدواج در این شهرستان، (۳۴) مورد منجر به طلاق شده است (عزیزی، رستمعلی‌زاده و مطیع حق شناس، ۱۴۰۲). که نشان می‌دهد استراتژی جامع برای پیشرفت و توسعه پایدار بلند مدت نبوده است.

بنابر مطالب بیان شده، برای رهایی از وضعیت موجود و توسعه پایدار روستاها در آینده لازم است که روستاهای کشور از یک اقتصاد راکد به یک اقتصاد پویا و در حوزه اجتماعی نیز به سطح مطلوبی از زندگی باکیفیت و رفاه اجتماعی دست یابند. لازمه این امر، دستیابی به چشم انداز توسعه پایدار روستایی با تدوین و طراحی الگوی جامع راهبردی برای تحقق آن است. پرداختن به این نوع از الگوها ضمن توسعه آینده نگر روستایی در کشور کاهش فقر و نابرابری برای کشور به ارمغان می‌آورد.

براساس هدف مطرح شده، مسأله اصلی این پژوهش این است که الگوی راهبردی برای تحقق توسعه پایدار روستایی کدام است؟

پیشینه پژوهش

در چند دهه اخیر با توجه به اهمیت امر توسعه اجتماعی به ویژه با رویکرد محلی و ناحیه ای، موجب شده پژوهش‌ها و مطالعات مختلفی چه در داخل کشور و چه در خارج از کشور صورت گیرد که در ادامه به مواردی پرداخته می‌شود:

مبارکی و همکاران (۱۴۰۲)، در پژوهشی با عنوان "بررسی وضعیت توسعه اجتماعی در استان های کشور" با مقایسه شاخص های توسعه اجتماعی در استان های سراسر کشور نتیجه گرفتند که امکانات و خدمات بصورت عادلانه توزیع نشده و ۱۹ استان کشور از میانگین کشور در سطح پایین تری قرار دارند.

امینی و همکاران (۱۴۰۲)، در پژوهشی به طراحی "مدل توسعه پایدار اجتماعی براساس موانع اجتماعی در شهرستان بشاگرد" پرداختند. براساس یافته‌ها، خروجی آزمون تی نشان داد که در سطح معناداری ۹۵ درصد فرضیه پژوهش تأیید شد که بدین مفهوم است که عوامل اجتماعی بر توسعه نیافتگی شهرستان بشاگرد مؤثر بوده است. همچنین براساس نتایج آزمون فرضیه‌ها، شهرستان بشاگرد از نظر ابعاد پایداری اجتماعی شرایط چندان مطلوبی ندارد.

برندک و حسینی (۱۴۰۱)، در پژوهشی با عنوان "توسعه و ابعاد مختلف آن در استان اردبیل" نتیجه گرفتند، وضعیت توسعه‌مندی شهرستان های اردبیل نامتعادل است و این وضعیت در بخش های مختلف توسعه (بهداشتی - درمانی، زیرساختی، فرهنگی و اقتصادی) مشهود است. در بین شاخص های توسعه، شاخص بهداشتی - درمانی در سطح استان اردبیل توزیع مناسب تری داشته است.

شجاعی و همکاران (۱۴۰۱)، در پژوهشی با عنوان "طراحی الگوی توسعه پایدار مبتنی بر خط مشی های فرهنگی سازمان های دولتی در راستای تامین حقوق شهروندی" نتیجه گرفتند، بین خط مشی های فرهنگی و مؤلفه های آن (پیوستگی اجتماعی، مشارکت اجتماعی، امنیت اجتماعی، اعتماد اجتماعی، کیفیت زندگی و محیط زیست) با توسعه پایدار و حقوق شهروندی در سازمان های دولتی رابطه معنادار وجود دارد. همچنین بین توسعه پایدار و مؤلفه های آن (توسعه فرهنگی، توسعه گردشگری و توسعه حمل و نقل و مسکن) با حقوق شهروندی در سازمان های دولتی رابطه معنادار وجود دارد.

میکالینا^۱ و همکاران (۲۰۲۱)، در پژوهشی برای طراحی مدل توسعه پایدار، چهار بعد اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و نهادی شناسایی کردند. در این بعد اجتماعی پایداری، شامل هشت مقوله اصلی است که عبارتند از: آموزش، بهداشت، ایمنی و امنیت، برابری (اجتماعی و اقتصادی)، زیرساخت های اجتماعی، فضای سبز و فرهنگ است.

استورالک و لیماک^۱ (۲۰۱۹)، در پژوهشی با عنوان "طراحی مدل توسعه پایدار اجتماعی در حوزه حمل و نقل شهری" به طراحی مدل توسعه پایدار اجتماعی پرداختند. در این پژوهش مفهوم حمل و نقل شهری توسط مجموعه‌ای از شاخص‌های زیست محیطی برای توسعه پایدار حمل و نقل شهری نشان داده شده است. مدل شبیه سازی به عنوان یک نتیجه از پویایی سیستم توسعه یافته است که امکان ادغام شاخص‌های بی‌شماری از توسعه پایدار حمل و نقل شهری (کمی و کیفی) برآورد همزمان آن‌ها با یک رویکرد پویا را فراهم کرده است. علاوه بر این، می‌تواند نتایج را به شکلی از شاخص‌های توسعه پایدار یکپارچه تولید کند.

با توجه به آنچه در بخش پیشینه پژوهش به آن اشاره شد، در این پژوهش‌ها و مقالات بر اهمیت مطالعه توسعه اجتماعی و لزوم مدل‌سازی توسعه اجتماعی تأکید شده است. در این پژوهش‌ها، برای تعریف مفهوم «توسعه» از شاخص‌های مختلفی استفاده شده است که اغلب برگرفته از شاخص‌های مؤسسه «لگاتوم» است مثل پژوهش‌هایی که (آزاد ارمکی، ۱۳۹۱؛ فلاحتی و کفاشی ۱۳۹۷؛ شجاعی و همکاران ۱۴۰۱) انجام دادند. نکته دیگری که در این پژوهش‌ها قابل مشاهده است نگاه اثبات گرایانه به موضوع است و با رویکرد تفسیر گرایانه (امیک^۲) به موضوع پرداخته نشده است.

چارچوب مفهومی

در میان مباحث متعدد چند دهه اخیر، مفهوم توسعه یکی از پیچیده‌ترین مفاهیم در رشته‌های مختلف علوم انسانی و اجتماعی بوده و به صورت یکی از مهم‌ترین و بحث‌انگیزترین مسائل و چالش‌ها در میان کشورهای جهان و به خصوص کشورهای در حال توسعه مطرح شده است (ایمانی و حمیدننه کران، ۱۴۰۲؛ حسینی و همکاران، ۱۳۹۹). جامعه شناسان توسعه، مقوله‌ی توسعه را در برابر مقوله رشد قرار می‌دهند. مفهوم رشد به پیشرفت و ترقی جامعه در ابعاد مادی و عینی به ویژه تولید اقتصادی اشاره دارد، در حالی که مفهوم توسعه دربردارنده پیشرفت و ترقی جامعه در تمامی ابعاد زندگی است. از این رو در ادبیات مربوط به توسعه از توسعه اقتصادی، توسعه سیاسی، توسعه اجتماعی، توسعه فرهنگی و توسعه انسانی سخن به میان می‌آید (از کیا و غفاری، ۱۳۸۸: ۲۴).

مفهوم توسعه پس از جنگ جهانی دوم و در طول سال‌های شکل‌گیری آن به صورت یک رشته مستقل، دچار تحولات فراوانی شده است. به نظر نسل اول اندیشمندان توسعه و در چارچوب

Strulak & Lemke-¹
Emic-²

مکانیکی پارادایم نئوکلاسیک، غایت توسعه افزایش درآمد سرانه واقعی و به تبع آن قدرت خرید از طریق رشد تولید ناخالص ملی بود نسل دوم اندیشمندان توسعه، به طور دقیق‌تر الزامات تحول اقتصادی و توسعه را مورد بررسی قرار دادند و به تدریج به مسائلی فراتر از تولید ناخالص ملی، چون توانایی‌های فردی، بهداشت و آموزش توجه کردند. نگرش سوم توسعه، در حوزه‌های علمی و در سطح سیاستگذاری و عملیاتی شکل گرفته است که در آن نهادها و ترتیبات اجتماعی که مدت‌ها از آن‌ها غفلت شده بود و تحت عنوان کلی مفروضات، با شرایط ثابت از آن‌ها یاد می‌شد، مورد توجه قرار گرفتند (زیری، ۱۳۹۲: ۱۱-۱۰).

در ادبیات جامعه‌شناسی شاهد تعریف توسعه با شاخص‌های گوناگونی هستیم و این تنوع را باید در پیچیدگی و چند بعدی بودن موضوع دانست. جامعه‌شناسان کلاسیک، توسعه یافتگی جوامع را در قالب نظریه‌های کلان دگرگونی اجتماعی مورد توجه قرار داده‌اند. دورکیم^۱ جامعه‌شناس فرانسوی در اثر معروف خود به نام «تقسیم کار اجتماعی»، توسعه یافتگی را از میان رفتن پیوندهای کهنه مبتنی بر انسجام مکانیکی و ظهور پیوندهای ارگانیکی می‌داند (از کیا، ۱۳۸۸: ۱۳۶)، ماکس وبر^۲ آلمانی؛ با تأکید بر عقلانیت در تطور جوامع، تبلور نظام دیوان سالاری و سازمان‌های رسمی برآمده از عقلانیت را نشانه توسعه یافتگی جوامع می‌داند (کوزر، ۱۴۰۰: ۶۸). موضوع توسعه در نزد جامعه‌شناسان متأخر نیز مورد توجه قرار گرفته است و هر کدام از جامعه‌شناسان معاصر روی برخی از شاخص‌های توسعه اجتماعی تأکید کرده‌اند. پارسونز^۳ (اجتماع جامعه‌ای)، کلمن^۴ (سرمایه اجتماعی)، بوردیو^۵ (کنش اجتماعی) هابرماس^۶ (گستره همگانی و ارتباطات اجتماعی و عقلانیت ارتباطی)، گیدنز^۷ (هویت شخصی و سرمایه اجتماعی)، جنکینز^۸ (هویت اجتماعی) و بورک^۹ (اعتماد، تعهد و عزت نفس). (عبداللهی، ۱۳۸۴: ۱۴).

قلمرو جغرافیایی پژوهش

-
- Durkheim -¹
Max Weber -²
Parsons -³
Coleman -⁴
Bourdieu -⁵
Habermas -⁶
Giddens -⁷
Jenkins -⁸
Burke -⁹

ترسیم الگوی راهبردی برای تحقق توسعه پایدار روستایی....

شهرستان خلخال به مرکزیت شهر خلخال (هرو)، شامل سه بخش مرکزی شامل (دهستان خاندبیل شرقی، دهستان خاندبیل غربی و دهستان سنجبد شرقی)، بخش خورش رستم به مرکزیت شهر هسجین شامل (دهستان خورش رستم شمالی و دهستان خورش رستم جنوبی) و بخش شاهرود به مرکزیت شهر کلور شامل (دهستان پلنگا، دهستان شال و دهستان شاهرود) در جنوب استان اردبیل واقع است. زبان اصلی مردم شهرستان خلخال آذری است اما در بخش شاهرود بیشتر اهالی به زبان تاتی و در دهستان سنجبد شرقی به مرکزیت دهستان لنبر، زبان کردی کرمانجی رایج است. در آبان ماه ۱۳۹۵، جمعیت شهرستان ۸۶۷۳۱ نفر بوده است که از این تعداد ۵۵ درصد در نقاط شهری و ۴۵ درصد در نقاط روستایی سکونت داشته و بقیه غیر ساکن بوده اند. سهم جمعیت شهرستان خلخال از جمعیت کل استان در سال ۱۳۹۵ برابر ۸/۶ درصد و سهم جمعیت شهری و روستایی این شهرستان از جمعیت شهری و روستایی کل استان به ترتیب برابر ۷/۲ درصد و ۱۱/۴ درصد بوده است. شاخص های جمعیتی شهرستان بر اساس آمار فرمانداری شهرستان خلخال در سال ۱۴۰۱ به این شرح است:

جدول ۱. شاخص های جمعیتی شهرستان خلخال

جمعیت شهرستان		تعداد خانوار		تعداد روستا	
شهری	روستایی	شهری	روستایی	دارای سکنه	خالی از سکنه
۴۷۳۷۶	۳۹۳۵۵	۱۴۰۶۰	۱۲۷۱۹	۱۴۲	۸

روش پژوهش

باتوجه به اینکه هدف محقق مطالعه عمیق و جامع موضوع بوده و در پیشینه پژوهش این خلاء مشاهده شد که در اکثر پژوهش ها فقط از روش پیمایش استفاده شده و فهم مشارکت کنندگان از موضوع مورد توجه قرار نگرفته است. بنابراین برای رفع این خلاء مناسب ترین روش، پژوهش کیفی مبتنی بر نظریه زمینه ای است. نظریه زمینه ای یک روش پژوهش استقرایی است که به پژوهشگران در حوزه های موضوعی گوناگون امکان می دهد تا به جای اتکاء به نظریه های موجود، خود به تدوین نظریه از طریق تجزیه و تحلیل مقایسه ای مشاهده ها اقدام کنند (صبوری کرج، ۱۳۹۸: ۲۵). در این پژوهش به منظور طراحی مدل پارادایمی تحقق توسعه پایدار روستایی، از نظریه زمینه ای با بهره گیری از نظرات صاحب نظران و افراد مطلع از مسائل روستا استفاده شد.

برای انتخاب نمونه آماری از روش هدفمند استفاده شده، به گونه ای که آن دسته از افرادی که اطلاعاتی در زمینه موضوع این پژوهش داشتند (شوراهای روستایی، ده یارها، بخشدار، کارشناسان بنیاد مسکن، جهاد کشاورزی و غیره)، انتخاب شدند. سپس بر مبنای روش نمونه گیری گلوله برفی،

از هریک از افراد مصاحبه شونده خواسته شد تا افراد دیگری را که می‌توانند در پاسخ به سوالات این پژوهش اطلاعاتی ارائه دهند معرفی کنند. تعداد نمونه‌ها برای مصاحبه براساس اصل اشباع در نظر گرفته شد. به عبارتی محقق با انجام (۱۲) مصاحبه به این نتیجه رسید که مفاهیم و مقوله‌های جدیدی در یافته‌ها وجود نداشته و پاسخ‌های داده شده به سوال‌های پژوهش یکسان هستند. در جدول شماره ۲، مشخصات مشارکت کنندگان آورده می‌شود:

جدول ۲. مشخصات مشارکت کنندگان

ردیف	شغل	مدرک تحصیلی	سن	جنسیت
۱	رییس شورای روستا	لیسانس	۴۵	مرد
۲	دهیار	لیسانس	۴۷	مرد
۳	مسئول پایگاه مقاومت بسیج روستا	فوق لیسانس	۴۴	مرد
۴	بخشدار	فوق لیسانس	۴۲	مرد
۵	معاون فرماندار	فوق لیسانس	۴۸	مرد
۶	جامعه شناس	دکتر	۴۲	مرد
۷	جامعه شناس	دکتر	۴۰	زن
۸	ریش سفید روستا	سیکل	۶۶	مرد
۹	بخشدار	فوق لیسانس	۳۹	مرد
۱۰	عضو شورای روستا	دیپلم	۴۷	مرد
۱۱	رییس بنیاد مسکن	فوق لیسانس	۴۴	مرد
۱۲	کارشناس جهاد کشاورزی	لیسانس	۴۱	مرد

ملاک‌های ارزیابی نظریه و اعتباریابی آن

کوربین و اشتراوس (۲۰۰۸)، معیارهایی را برای ارزیابی نظریه زمینه‌ای بیان می‌دارند که عبارتند از: **ملاک اول، سازگاری روش شناختی:** به این معنا که اگر محقق مدعی است که از روش خاصی استفاده کرده، لازم است کلیه رویه‌های متناسب با آن روش‌شناسی را مدّ نظر قرار دهد (فیلک، ۱۹۹۸). در این پژوهش از ابتدای کار بنیان فلسفی و پارادایم تعیین شده، تفسیری بوده و فرض را بر این لحاظ نموده که واقعیت‌های اجتماعی از جمله توسعه پایدار روستایی و عوامل مرتبط با آن بر ساخته شده و از استقرای تحلیلی برای رسیدن به نظریه استفاده نموده است.

ملاک دوم، روشن بودن هدف پژوهش: در این پژوهش با توجه به ذهنیتی بودن امر توسعه، و تفسیرهای متفاوت از جانب پژوهشگران و صاحب‌نظران که در پژوهش‌های صورت گرفته پیرامون آن مشخص است، هدف اتخاذ روش کیفی، استخراج مدل نظری بوده که با پیوند مقوله‌های زمینه‌ای، شرایط علی، مداخله گر، راهبردها و پیامدها استخراج گردید.

ملاک سوم، انطباق داده‌های خام با مقوله‌ها: درخصوص چگونگی ارتباط و اتصال معرف‌های شناسایی شده و مقوله‌های فرعی و اصلی مدل بصری در هر کدام از تحلیل سوالات ارائه گردید و در نهایت تصویر کلی در شکل شماره (۱) ارائه شد.

ملاک چهارم، اعتباریابی: برای بررسی قابلیت اعتبار^۱ ابزار سنجش، از روش کنترل یا اعتباریابی توسط اعضا که بلور^۲ (۱۹۸۳) ارائه نموده استفاده می‌شود. بلور یادآور می‌شود که در تحقیقات کیفی از طریق نشان دادن تطابق توصیف محقق و توصیف‌های اعضای وابسته به جمع مورد بررسی اعتبار تحلیل اثبات می‌شود (سیلورمن^۳، ۱۳۹۳: ۸۲). به عبارتی برای تعیین صحت کدگذاری مصاحبه‌ها، از بازنگری شرکت‌کنندگان استفاده گردید. یعنی متن مصاحبه به شرکت‌کنندگان بازگردانده شد تا از صحت کدها و تفاسیر اطمینان حاصل شود. همچنین مقوله‌های نامگذاری شده و شیوه اتصال آن‌ها با دو تن از جامعه شناسان در میان گذاشته شد و با آزمون کاپا^۴ میزان توافق آن‌ها مورد سنجش قرار گرفت که ضریب توافق (۸۵ درصد) به دست آمده، نشان‌دهنده توافق بالای داوران بود.

شیوه تحلیل داده‌ها با ورود داده‌های متنی به نرم افزار مکس کیودا براساس طرح نظام‌دار (استراوس و کوربین، ۱۹۹۸: ۵۵) در سه مرحله انجام شد که عبارتند از: ۱- کدگذاری باز^۵، ۲- کدگذاری محوری^۶، ۳- کدگذاری گزینشی^۷. در مرحله کدگذاری باز، برای مفهوم‌بندی و تلخیص عبارات (واحد تحلیل) با ملاحظه تفاوت‌ها و شباهت‌های آن‌ها، تعداد ۲۴۹ رویداد از مصاحبه‌ها استخراج و برچسبی به رویدادها زده شد. در مرحله دوم، کدگذاری محوری انجام شد. به این نحو که با صورت‌بندی و فراهم شدن مفاهیم اولیه، در این مرحله در سطحی انتزاعی تر موارد مشابه با توجه به شباهت شان در محتوا ادغام و حول ۶۳ مقوله فرعی و ۵ مقوله عمده سازماندهی شدند. برخی از این مقوله‌ها به عنوان پیامدهای توسعه پایدار روستایی عبارتند از: «کاهش فاصله طبقاتی، ایجاد اشتغال، سبک زندگی پایدار، مدیریت بهینه آب، توسعه زیرساخت‌ها و حفاظت از منابع طبیعی»، برخی در نقش عوامل تأثیرگذار (اعم از شرایط علی، شرایط زمینه‌ای و شرایط مداخله‌گر) ارائه شدند.

Validity-¹

Bloor-²

Silverman-³

Kappa test -⁴

Open Coding -⁵

Axial Coding -⁶

Selective Coding -⁷

مدل پارادایمی در روش نظریه زمینه‌ای، در برگیرنده شش مؤلفه است که عبارتند از: ۱- شرایط علی ۲- مقوله اصلی ۳- شرایط زمینه‌ای ۴- شرایط مداخله‌گر ۵- راهبردها ۶- پیامدها (صبوری کرج، ۱۳۹۸: ۲۸).

کدگذاری انتخابی یا گزینشی به عنوان سومین و آخرین مرحله از فرآیند کدگذاری است. در مرحله کدگذاری گزینشی، مقوله‌های عمده در قالب مدل پارادایمی حول مقوله هسته‌ای به یکدیگر مرتبط می‌شوند. در واقع مدل ترسیم شده، به توصیف صوری مقوله می‌پردازد (محمدپور، ۱۳۹۷: ۳۰۱). در این پژوهش، مقوله‌های «توسعه پایدار روستایی» به عنوان مقوله اصلی انتخاب و سایر مقوله‌های دیگر مدل پارادایمی نظریه زمینه‌ای، به آن ارتباط داده شدند. پس از این فرایند، مدل پارادایمی توسعه پایدار روستایی، مطابق با مدل پارادایمی استراوس و کوربین (۱۹۹۰) براساس عناصر ششگانه مطابق شکل ۱. (شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، مقوله هسته‌ای، راهبردها، پیامدها) ارائه شده است. در تحلیل مصاحبه‌ها، جهت سهولت در کدگذاری و تقلیل داده‌ها از نرم افزار (مکس کیو دا) استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

تدوین نظریه زمینه‌ای

شرایط علی

شرایط علی (اثربخش)، به شرایطی گفته می‌شود که عامل اصلی به وجود آورنده پیامدهای توسعه پایدار روستایی است.

از دیدگاه مشارکت کنندگان، شرط پیدایش توسعه پایدار روستایی توجه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان توسعه به پنج مقوله «مسائل اقتصادی»، «مسائل اجتماعی»، «مسائل زیست محیطی»، «مسائل فیزیکی» و «مسائل نهادی» است که حول مقوله عمده «شرایط علی» متمرکز شده‌اند.

مشارکت کنندگان، یکی از شرایط مهم توسعه یافتگی روستاهای شهرستان خلخال را متأثر از بی‌توجهی به «مسائل اقتصادی»، در این روستاها دانسته‌اند. عدم تأمین نیازهای اساسی زندگی یا گسترده فقر و بیکاری و آسیب‌پذیری شدید منابع تولید و درآمد روستاییان، که از آن به مقوله «مسئله اقتصادی» یاد می‌شود، از دیدگاه مشارکت کنندگان، با ۱۶ مؤلفه (بیکاری، ضایعات محصولات کشاورزی، سلف خری، عدم مشوق برای کارآفرینی، الگوی نامناسب کشت، عدم پوشش بیمه محصول، بروکراسی در پرداخت تسهیلات بانکی، عدم وجود صنایع تبدیلی، محدودیت دسترسی به بازار فروش، نیروی کار غیرمتخصص در فعالیت اقتصادی، بی‌انگیزگی به فعالیت

ترسیم الگوی راهبردی برای تحقق توسعه پایدار روستایی....

اقتصادی در روستا، خرد شدن اراضی کشاورزی، عدم جبران خسارات ناشی از خشکسالی، نابرابری فزاینده درآمد بین شهر روستا، نبود امکانات لازم برای کشاورزی مکانیزه، ضعف آگاهی نسبت به عوامل توسعه) تعریف شده است.

یکی از دیگر از شرایط مؤثر در دستیابی به توسعه پایدار روستایی، «توجه به مسائل اجتماعی» است. براساس گفته‌های مشارکت کنندگان، «مسائل اجتماعی» متعدد در روستاها، عاملی تعیین کننده در فرایند توسعه یافتگی روستاهای خلخال است. این مقوله با 11 مؤلفه (پیری نیروی کار، طلاق، دوری سرپرست خانواده از روستا، امنیت پایین روستا، نبود مراکز آموزشی- تفریحی، فردگرایی، نابرابری‌های اجتماعی، احساس محرومیت، نبود تشکلهای غیردولتی، عدم دسترسی به مراکز بهداشتی- درمانی، اعتیاد و عدم دسترسی به اینترنت) به عنوان مهم ترین مسائل اجتماعی در روستاهای خلخال بیان شد. در واقع، برای تحقق توسعه پایدار روستاها، همبستگی اجتماعی، توجه به عدالت اجتماعی، امنیت اجتماعی و توجه به استحکام خانواده‌ها مدنظر قرار گیرد.

مقوله مهم دیگری که در توسعه یافتگی پایدار روستاها نقش داشته، «توجه به مساله زیست محیطی» است. از دیدگاه مشارکت کنندگان ارتقاء استانداردهای زیستی در فضای روستایی از طریق ایجاد امکانات لازم برای ترکیب بهینه فعالیت‌های زیست محیطی بر مبنای قابلیت‌ها و محدودیت‌ها باید اهداف برنامه‌ریزی توسعه روستایی باشد. برپایه نظرات مشارکت کنندگان مساله زیست محیطی در این پژوهش با ۱۱ مؤلفه (شیوه نامناسب کشت اراضی، آلودگی آب، بهره برداری بی‌رویه از منابع آب زیر زمینی، عدم برخورداری از جایگاه دفن زباله، تغییر کاربری اراضی کشاورزی به مسکونی، استفاده از آفت کش‌ها، آتش سوزی مراتع، برداشت بی‌رویه از درختان و منابع مرتع، امحاء نامناسب زباله‌ها، کمبود آب و الگوی نامناسب آبیاری) تعریف شده است.

شرایط علی دیگر کشف شده از مصاحبه‌های صورت گرفته، مقوله «مساله نهادی» است. مساله نهادی بیانگر نحوه مشارکت مردم روستا در برنامه‌ریزی‌ها و اجرای پروژه‌های عمرانی و توسعه‌ای است. در واقع، این مقوله به میزان اعتماد متقابل دولت و برنامه‌ریزان با مردم روستا و نحوه مدیریت روستا اشاره دارد. از دیدگاه مشارکت کنندگان مقوله «مساله نهادی» با مؤلفه‌های (مشارکت پایین مردم در انجام پروژه‌های روستایی، ناهماهنگی ادارات در انجام طرح‌های زیربنایی، نگاه تک بعدی به توسعه روستایی، بی‌توجهی به پتانسیل منابع انسانی روستا در امر مدیریت روستا، فقدان تشکلهای زراعی، بی‌توجهی به قابلیت روستاها در برنامه‌ریزی‌های توسعه‌ای) تعریف شد.

مساله مهم دیگری که به عنوان زیر مقوله شرایط علی در توسعه یافتگی روستاها نقش بارزی دارد «توجه به مساله فیزیکی» است. از نظر مشارکت کنندگان، بهبود زیرساخت‌های روستایی از جمله جاده‌ها، سکونت‌گاه‌ها و توجه و نگهداری از اماکن عمومی، شرایطی را برای توسعه پایدار ایجاد می‌کند. مؤلفه‌های مسئله فیزیکی عبارتند از: (وضعیت نامناسب جاده‌ها، بهره‌برداری بی‌رویه از معادن سنگ، عدم مقاوم‌سازی سکونتگاه‌های روستائی، عدم بهسازی معابر و اماکن عمومی روستا).

عوامل زمینه‌ای

شرایط زمینه‌ای، نشانگر سلسله خصوصیات ویژه‌ای است که در آن راهبردهای کنش متقابل برای اداره، مدیریت و پاسخ به پدیده/مقوله اصلی صورت می‌گیرد. (محمدی، ۱۳۸۵، ۱۰۲). در برداشت مشارکت کنندگان، زمینه و بستری که توسعه یافتگی پایدار روستاها باتوجه به آن‌ها اتفاق می‌افتد دو مقوله «فاصله روستا از شهر خلخال» و «موقعیت جغرافیایی روستا» است.

فاصله روستاها تا مرکز شهرستان (شهر خلخال) و موقعیت سکونت‌گاه‌های روستایی عوامل زمینه‌ای جهت توسعه پایدار روستاها هستند که از مصاحبه‌ها استخراج شد. در واقع، هرچه فاصله بین روستا تا شهر بیشتر باشد، سطح پیوند و ارتباط کاهش یافته و مسائل مطرح شده از جمله (مسائل اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی، نهادی و فیزیکی) بیشتر می‌شود. همچنین موقعیت قرار گرفتن روستا نیز از این حیث که در نزدیکی رودخانه‌ها، معادن، جاده اصلی، سدهای معیشتی، دسترسی به ییلاقات و غیره باشد، زمینه‌های لازم را برای توسعه یافتگی پایدار روستاها فراهم می‌سازد.

شرایط مداخله‌گر

«شرایط واسطه‌ای» شرایط کلی و وسیعی هستند که بر چگونگی کنش متقابل و راهبردهای پیشنهادی اثر می‌گذارند (محمدی، ۱۳۸۵، ۱۰۴). براساس مصاحبه‌های انجام شده، شرایط مداخله-گر در توسعه پایدار روستاهای خلخال عبارتند از:

شهرگرایی

مقوله «شهرگرایی» یکی از مقوله‌هایی است که به انتخاب سبک جدیدی از زندگی اجتماعی اشاره دارد. این مفهوم که برخاسته از ارزش‌های شهرنشینی است، گویای تمرکز نموده‌ها و شیوه‌های خاصی از زندگی است که به موازات رشد شهرها صورت می‌گیرد و سرانجام تغییراتی در شیوه زندگی اجتماعی مردم روی می‌دهد. در فرایند شهرگرایی، تمایل به مصرف‌گرایی در مقابل تولیدگرایی، ترجیح فراغت‌های لذت‌جویانه و حذف سنن پیشین، سبب پیدایش الگویی از زندگی در بین افراد روستا می‌شود. این مقوله با مؤلفه‌های (مصرف متظاهران، فردگرایی و اجتناب از پرداختن به کارهای

ترسیم الگوی راهبردی برای تحقق توسعه پایدار روستایی....

تولیدی) تعریف شده است. از دیدگاه مشارکت کنندگان، منظور از مصرف متظاهرانه یعنی استفاده از کالاهای تجملی، اسراف و ولخرجی و چشم و هم چشمی برای نشان دادن اینکه از طبقه مرفه جامعه هستند. منظور از فردگرایی یعنی، عدم احساس مسئولیت در برابر سرنوشت جامعه و عدم مشارکت در بهبود شرایط محیط زندگی است. همچنین دوری از کار تولیدی یعنی، ترجیح اشتغال در مشاغل خدماتی در روستا از جمله آرایشگری، مغازه داری و غیره، به جای فعالیت های کشاورزی و دامداری و غیره است.

مهاجرت از روستا

مقوله «مهاجرت از روستا»، یکی دیگر از مقوله هایی است که بر توسعه پایدار روستایی، شرایط واسطه ای را فراهم می سازد. مهاجرت از روستا از دیدگاه مشارکت کنندگان به این معنی است که فرد روستایی در روستا، توان لازم برای پاسخ نهائی به محرومیت های نسبی را ندارد و منابع لازم برای محرومیت هایش را در روستا نمی تواند به دست آورد، بنابراین ناگزیر به ترک محل زندگی اش می شود.

بی توجهی به قابلیت های روستا

به منظور تحقق توسعه پایدار روستاهای خلیخال، در برنامه ریزی ها و اجرای طرح های عمرانی و هادی در روستاها، توانمندی و قابلیت های روستا اعم از نیروی انسانی، منابع محیطی و سایر منابع اکولوژیکی ضروری است مورد شناسایی و ارزیابی قرار گیرد که در صورت غفلت از این مهم، امر توسعه با مشکل روبرو می شود.

راهبردها

راهبردهای مورد نظر در نظریه زمینه ای، به راه حل هایی برای مواجهه با پدیده مورد مطالعه اشاره دارد (استراوس و کوربین، ۱۹۹۰). در این مطالعه، راهبردهای چندگانه ای جهت تغییر وضعیت موجود و برون رفت از مسائل شناسایی شده، به شرح زیر از سوی مشارکت کنندگان پیشنهاد شد:

راهبردهای آموزشی

با شناسایی مقوله های مسائل توسعه پایدار روستایی مشخص شد که «ضعف آگاهی نسبت به عوامل تولیدی» و «نبود مراکز آموزشی- تفریحی»، «طلاق»، «اعتیاد»، «سطح پایین مشارکت مردم»، «استفاده از الگوی نامناسب آبیاری»، «شیوه نامناسب کشت اراضی» و «بهره برداری بی رویه از منابع آب زیر زمینی»، از مؤلفه های تعیین کننده مسائل توسعه روستاها هستند که مخرج مشترک همه این معضلات در ناآگاهی و مهارت پایین نسبت به برخورد با مسائل و عدم آشنایی با فناوری های نوین دارد. بنابراین برای اتخاذ راهبردی اثربخش جهت کاهش و یا حذف این مسائل از سر راه توسعه پایدار

روستاهای شهرستان خلخال، تمهیداتی از سوی مشارکت‌کنندگان در راستای ارتقاء سطح آگاهی و دانش روستاییان با دو نوع مؤلفه ۱- بهره‌وری^۱ و ۲- قابلیت^۲ می‌بایست صورت گیرد.

الف) مؤلفه بهره‌وری: در مؤلفه بهره‌وری، آموزش‌ها باهدف استفاده بهینه از نیروی کار، ارتقاء توان، برای افزایش درآمد و بهره‌وری روستاییان مد نظر است. به همین منظور با برگزاری کلاس‌های ترویجی و دانش‌افزایی در زمینه الگوهای مطلوب کشت، سیستم آبیاری نوین، کارآفرینی، بهره‌وری زمین، استفاده از مصالح ساختمانی کم هزینه بومی، آشنایی با شیوه‌های کاربرد ماشین‌آلات و فناوری‌های نوین، سعی در افزایش درآمد و کاهش هزینه‌ها می‌شود.

ب) مؤلفه قابلیت: مؤلفه قابلیت آموزش، سیاستی چند بعدی است و تنها به افزایش درآمد روستاییان اکتفا نمی‌کند، بلکه ارزش آموزش با افزایش دسترسی به آزادی، رفاه اجتماعی و افزایش کیفیت زندگی سنجیده می‌شود. در این مؤلفه روستاییان با حضور در کلاس‌های مهارت‌های زندگی، آموزش و ترویج کشاورزی، می‌توانند با تقویت مهارت‌های ارتباطی، سازگاری با دیگران و محیط زندگی، رشد و توسعه روحیه مشارکت و همکاری‌های اجتماعی، تعلق خاطر و تعصب به روستا و نیز یادگیری بهترین عکس‌العمل‌ها در مواجهه با مشکلات، آموزش شیوه‌های کاهش تنش در روستا، آموزش حفاظت از درختان و منابع مرتع، امحاء مناسب زباله‌ها، آموزش شیوه‌های راه-اندازی تشکلهای تعاونی‌ها، آشنایی با مدیریت نوین روستا، ایجاد انگیزه جهت حضور فعال در طرح‌های توسعه‌ای روستا، به سطح قابل قبولی از رفاه و کیفیت زندگی برسند.

راهبردهای حمایتی

از نظر مشارکت‌کنندگان، راهبردهای گوناگونی به‌منظور دستیابی به اهداف حمایت‌گرایانه از روستاییان می‌توان اتخاذ کرد که از آن جمله:

الف) پشتیبانی مالی و فنی از کشاورزان و تولیدکنندگان در روستا: اعطای تسهیلات در قالب وام-های بلاعوض یا بازپرداخت طولانی‌مدت برای حمایت از صنعت بوم‌گردی و گردشگری، بازاریابی برای محصولات تولیدی روستاییان، حمایت از سرمایه‌گذاران و افراد کارآفرین در روستا، تأمین مسکن ارزان قیمت در روستا، ایجاد بازارهای روزانه و هفتگی صنایع دستی و تولیدات کشاورزی، ایجاد شهرک‌های گلخانه‌ای، خرید تضمینی محصولات تولیدی، تجهیز زیرساخت‌های رفاهی،

Productive Approach-¹
Capability Approach-²

ترسیم الگوی راهبردی برای تحقق توسعه پایدار روستایی....

حمایت دولت از بخش خصوصی برای احداث پل معلق ازناو در روستای خوجین، تل کابین تفرجگاه روستای اندبیل و پل معلق پیرتقی بر روی رودخانه قزل اوزن.

ب) حمایت از روستاییان جهت تحقق عدالت اجتماعی با گسترش بیمه تأمین اجتماعی روستاییان به ویژه زنان خانه دار، رعایت عدالت جنسیتی، دسترسی به خدمات حقوقی و شفافیت در تصمیم گیری های مربوط به توسعه روستایی، می تواند به عدالت اجتماعی و پایداری آن در این مناطق کمک کند.

ج) حمایت از حفظ محیط زیست و منابع طبیعی با جلوگیری از آلودگی رودخانه ها از جمله رودخانه های قزل اوزن، کندرق، شاهرود، کیوی چایی، گل بندر، جلوگیری از ماهیگیری بی رویه در رودخانه قزل اوزن، حمایت از اجرای طرح های خاک ورزی حفاظتی در جهت بهبود و تقویت خاک، جلوگیری از آتش سوزی مراتع و جنگل ها، حفاظت از درختان جنگلی منطقه بیلدیر، کندرق و دربند مشکول، جلوگیری از انتقال آب سد کیوی به خارج از شهرستان کوثر و حفاظت از خاک برگ های جنگل بیلدیر.

د) حمایت از مرمت و نوسازی بافت روستا با سبک های معماری تاریخی - بومی، مقاوم سازی بناها، تعریض کوچه ها.

راهبردهای تشویقی

راهبردهای تشویقی در واقع ارائه مشوق ها و تنبیهاتی است که به منظور رسیدن به رفتار مطلوب صورت می گیرد. یا اتخاذ سیاست تهدید و تحجیب است برای توسعه پایدار روستاها. بنابراین برای رسیدن به توسعه پایدار در روستاهای خلخال، راهبردهای تشویقی پیشنهاد شده عبارتند از: تشویق سرمایه گذاری در صنایع محلی، کارگاه ها و کسب و کارهای روستایی با کمک های فنی و اعتباری و تسهیلات اعتباری ارزان قیمت، تشویق زنان و جوانان برای راه اندازی مشاغل خانگی، تشویق روستاییان به نگهداشت رسوم و سنت های بومی با برگزاری جشنواره های بومی - محلی، تشویق به مهاجرت معکوس (از شهر به روستا)، تشویق به فرزندآوری در روستاها، تشویق کشاورزان و باغداران به تجهیز اراضی زراعی و باغی به سیستم های آبیاری نوین، تشویق روستاییان به احیای مراتع و جنگل ها، تشویق به استفاده از الگوی مطلوب کشت با دریافت یارانه نهاده ها و عوامل تولید، تخفیف بیمه ای تشویق روستاییان برندق، مزرعه، نمهیل، اندبیل، خوجین و شال برای آبیاری پروری صورت گیرد.

راهبردهای توسعه ای

راهبردهای توسعه‌ای یکی دیگر از مقولاتی است که برای توسعه پایدار روستاهای شهرستان خلخال، باید اتخاذ گردد. این راهبردها عبارتند از:

الف) تسهیل دسترسی به زیرساخت‌ها: سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های اساسی مانند جاده‌ها، به‌ویژه تسریع در راه‌اندازی راه‌آهن اردبیل-میانه، تونل گردنه الماس، جاده خلخال-درام، شبکه‌های آب و برق، ارتباطات و اینترنت، مدارس و درمانگاه‌ها، توسعه و تکمیل سدهای معیشتی منطقه (سد شهید پستی، سد بفراجرد، سد روستای نسا)، هماهنگی و وحدت رویه ادارات و نهادها در انجام طرح‌های زیربنایی، احداث جاده‌های ایمن بین مزارع و باغات، می‌تواند به بهبود وضعیت زندگی روستاییان و استقرار پایدار آن‌ها در روستا کمک کند.

ب) ارتقاء مشارکت اجتماعی: یکی از عمده‌معضلات روستاهای خلخال بحث مسائل نهادی روستاها است. به‌عبارتی در توسعه روستاها با غفلت از مهارت‌ها و ارزش‌های ذهنی روستاییان فقط دولت متولی امر عمران و توسعه شده و از توانمندی روستاییان و نخبگان روستا که در شهرهای دیگر ساکنند استفاده نمی‌شود. بنابراین با مشارکت نخبگان و صاحبان سرمایه روستاییان ساکن در شهر، تقویت مشارکت بخش خصوصی در توسعه صنایع روستایی، ایجاد تشکل‌های روستایی برای مشارکت در حل مسائل اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و نهادی، توسعه تعاونی‌های روستایی، سیاست‌های توسعه‌ای است که در برنامه‌ریزی‌ها بایستی مدنظر قرار گیرد.

ج) نظارت بر تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی، باغات و مراتع، مدیریت منابع طبیعی و معدنی به‌ویژه معادن سنگ روستای پروچ و لمعه دشت، نظارت بر خرد نشدن اراضی کشاورزی، نظارت بر تصمیمات شوراها و دهیاران روستا، تقویت نظام پاسخگویی و افزایش رضایت‌مندی از تصمیم‌گیران محلی، نظارت بر نحوه هزینه‌کرد وام‌های تخصیصی و اتخاذ تمهیدات لازم برای امنیت پایدار روستاها با ایجاد پاسگاه انتظامی در خورش‌رستم جنوبی، اختصاص عایدات عوارض معادن به توسعه روستاها.

پیامدها

کنش‌ها و واکنش‌هایی که برای مقابله یا مدیریت کردن پدیده صورت می‌گیرد، پیامدهایی را در پی خواهد داشت (استراوس و کوربین، ۱۹۹۰). در ادامه پیامدهای انجام توسعه پایدار روستایی ارائه می‌شود:

کاهش فاصله طبقاتی

ترسیم الگوی راهبردی برای تحقق توسعه پایدار روستایی....

تحلیل مصاحبه‌های انجام شده نشان می‌دهد، شکاف طبقاتی شهر و روستا سبب می‌شود دلبستگی به سکونت در روستا کاهش یافته و به دنبال آن آسیب‌های مختلفی در جامعه شکل گیرد. فقر و وجود شکاف طبقاتی نه تنها بر کردار و رفتار افراد روستایی تأثیر منفی دارد، بلکه بنیان‌های فکری و اعتقادی آنان را نیز مضطرب و لرزان می‌سازد. به‌دست آوردن درجات بالای فرهنگی، ورزشی، اقتصادی و غیره، نیازمند حضور در طبقات بالا و یا متوسط رو به بالای جامعه است که در محیط روستایی توسعه نیافته امکان‌پذیر نیست.

اثرات شکاف طبقاتی مختص جامعه روستایی نیست، بلکه با گسترش فاصله طبقاتی شهر و روستا، حاشیه‌نشینی در جوامع شهری پدیدار می‌شود که با خود مشکلات بسیاری از نظر امنیت، مسائل فرهنگی و اجتماعی به بار می‌آورد. متأسفانه حاشیه‌نشینی همواره پایگاهی برای تولید آسیب‌های اجتماعی مانند قاچاق، دزدی و مانند آن، به حساب می‌آید. به عقیده خبرگان در این پژوهش، حاشیه‌نشینی انسجام و کنترل اجتماعی جوامع شهری را به مخاطره می‌اندازد. برخلاف آن، در جامعه‌ای که تجانس فرهنگی قوی باشد، اگر افراد جامعه نسبت به یکدیگر شناخت داشته باشند و در آن محل رشد پیدا کرده باشند، میزان وقوع جرم کمتر خواهد بود. همچنین در افراد مهاجر از روستا به حاشیه شهر، به دلیل جذب نشدن به مراکز اصلی شهر، ایجاد سرخوردگی‌های روحی، روانی و اجتماعی می‌شود.

بنابراین، لازم است، برنامه‌ریزان توسعه پایدار روستایی برای برون رفت از این مساله و در راستای تحقق عدالت اجتماعی، از محل مالیاتی که طبقات بالا می‌پردازند به طبقات پایین، به‌ویژه روستاییان، کمک کنند. نیز برای کاهش شکاف درآمدی ضروری است، پرداخت یارانه معیشتی به قشر آسیب‌پذیر روستایی مورد توجه قرار گیرد. همچنین از آنجا که مهاجرت از روستا موجب گسترش شکاف درآمدی و فعالیت مهاجرین در بخش‌های غیرمولد می‌شود، لازم است دولت تدابیری اتخاذ نماید تا شرایط برای کاهش نابرابری‌ها اقتصادی و شکاف طبقاتی، هم در واقعیت و هم در ادراک افراد فراهم آید.

ایجاد اشتغال

یکی دیگر از پیامدهای توسعه پایدار روستایی، کارآفرینی و ایجاد اشتغال پایدار در روستاها است. دسترسی آسان جوانان روستا به تسهیلات و امکانات، برای راه‌اندازی مشاغل زودبازده، ایجاد امنیت شغلی برای جوانان روستا، حمایت از مدرنیزاسیون تدریجی کشاورزی، گسترش بازار محصولات

کشاورزی، توجه به صنعت بوم‌گردی و گردشگری از مؤلفه‌هایی است که برای رونق اشتغال و کار آفرینی بر آن تأکید شده‌است.

به عقیده خبرگان در این پژوهش، ایجاد اشتغال و فرصت کارآفرینی در روستاها، علاوه بر کمک به حل معضل بیکاری، مهاجرت، طلاق، فقر و سایر مسائل اقتصادی و اجتماعی روستاییان، موجب رونق بازار در سطح کلان و ملی می‌شود. همچنین اشتغال‌زایی سبب می‌شود که جوان روستایی از محرومیت نسبی فاصله گرفته و خود را دارای منزلتی بداند که استحقاقش را دارد. در واقع با کارآفرینی در روستاها، سرعت رشد انتظارات و توقعات، برابر با سرعت بهبود واقعی زندگی قرار می‌گیرد که، در نتیجه این روند، حالت رضایت‌مندی در افراد بروز می‌یابد.

سبک زندگی پایدار

منظور از سبک زندگی که به نوع زندگی مربوط است، چگونگی جریان حیات و شیوه زندگی انسان‌ها به صورت فردی و گروهی و نحوه استفاده از درآمد، طول زمان کار، شیوه لباس پوشیدن، تغذیه، نحوه آرایش، محل سکونت، رفتارهای دینی و فرهنگی و امثال آن است (بیرو، ۱۳۷۵). بررسی رابطه نقش توسعه پایدار روستاها با تحولات سبک زندگی روستاییان در مصاحبه‌های انجام شده نشان می‌دهد، در اغلب روستاها رویه‌های حاکم بر خانواده‌های روستایی که مبتنی بر سنت‌ها، خودکفایی، صرفه‌جویی، پس‌انداز، اشتغال پایدار، تعاملات اجتماعی، اعتماد و مشارکت‌های کاری بود، دستخوش تغییراتی شده‌است. امروزه با تأسی از ارزش‌های حاکم بر جوامع شهری، گرایش به زندگی مصرف‌گرایانه و تجملی و نیز گرایش به ارزش‌های فردی و مادی‌گرایانه بیش از پیش در روستاها رونق گرفته‌است. سخت‌کوشی، ریاضت و فعالیت در مشاغل کشاورزی و تولیدی جای خود را به مشاغلی داده که در آن عطش فرد به دنبال کسب ارزش، شأن و قضاوت دیگران است. بنابراین ایجاد توسعه پایدار روستایی موجب تغییر در سبک زندگی روستاییان شده به گونه‌ای که تغییر در عادت‌واره‌های آن‌ها (به تعبیر بوردیو)، الگوهای رفتاری و عملی خانواده‌ها به سمت تحول در ارزش‌های تولیدی، پس‌انداز، سخت‌کوشی و مشارکت‌طلبی گرایش پیدا خواهد کرد.

مدیریت بهینه منابع آب

هربرتسون^۱ مدیریت منابع آب را مجموعه‌ای از تمهیدات فنی، اداری و قانونی می‌داند که هدف آن برقراری تعادل و توازن میان تقاضا برای آب از یک سو و تأمین آن از سوی دیگر است (خراسانی، ۱۳۹۰: ۳۵). بانک جهانی مدیریت منابع آب را، مفهومی تلفیقی می‌داند، به گونه‌ای که بهره‌گیری از

Herbertson-¹

ترسیم الگوی راهبردی برای تحقق توسعه پایدار روستایی....

چشم‌انداز یکپارچه در خصوص منابع آب، ضامن توجه به ابعاد اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و فنی در مدیریت و توسعه آب‌های سطحی (رودخانه‌ها، دریاچه‌ها و تالاب‌ها) و زیرزمینی است (عباسی، ۱۳۹۲: ۳۳).

مقوله مدیریت بهینه منابع آب و تداوم استفاده درست از آن، یکی از پیامدهای مهم توسعه یافتگی پایدار روستاها است. ضرورت توجه به مدیریت منابع آب در روستاها از الزامات اساسی در زمان حاضر محسوب می‌شود، چراکه آب اصلی‌ترین توان محیطی برای توسعه بخش کشاورزی و بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی کشاورزان است. واقعیت این است که توجه به مدیریت بهینه منابع آب در سال‌های اخیر از این حیث در شهرستان خلخال حائز اهمیت است که انتقال آب از سدهای گیوی، بفراجرد، به شهر گیوی و خلخال، نیز پمپاژ آب قزل اوزون به هشجین و روستاهای بخش خورش‌رستم هزینه بر بوده و بر سر حق‌آبه رودخانه قزل اوزن کشاکشی بین مدیران و مسئولان ارشد اردبیل با خلخال و کوثر در جریان است. بنابراین با آگاه‌سازی مردم نسبت به مدیریت منابع آبی و استفاده بهینه آن در مزارع و باغات، از طریق توجه به (زیرساخت‌ها، استفاده از فناوری و نهادی) گامی مهم در افزایش راندمان تولیدات کشاورزی، اشتغال و جلوگیری از تنش‌ها بر سر آب برداشت.

توسعه زیرساخت‌ها

زیرساخت‌های روستایی به مجموعه امکانات رفاهی و خدماتی اطلاق می‌شود که نشان‌دهنده نسبت روستاهای برخوردار از خدمات عمرانی از جمله بهره‌مندی از آب آشامیدنی، برق‌رسانی، بهسازی، ایجاد و مرمت راه‌های روستایی، مراکز بهداشتی درمانی، دفترهای پست، مخابرات و ICT، صندوق پستی و غیره هستند (بدخشان و همکاران، ۱۳۹۷: ۲).

براساس نظرات مشارکت‌کنندگان، رونق احداث زیرساخت‌ها علاوه بر اینکه پیامد توسعه-یافتگی روستاهاست، در عین حال از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر پیشرفت و تعالی روستاها قلمداد می‌شود. به‌عنوان مثال گسترش ICT، به مثابه پیامد توسعه یافتگی روستاها سبب می‌شود، روستاییان از طریق موبایل برای آگاهی از قیمت محصولات، نحوه ارائه خدمات حمل و نقل برای فروش محصول، افزایش سطح اطلاعات در مورد نحوه کاشت، داشت و برداشت محصولات بهره‌برداری کنند. امروزه با وارد شدن ICT، به اکثر روستاهای شهرستان خلخال، جوانان روستا از طریق آن، فرصت شغلی به‌دست آورده‌اند و این امر دلبستگی به روستا، ارتقاء سطح کیفی زندگی و کاهش هزینه‌های جاری خانوار از جمله هزینه رفت و آمد به شهر انجامیده‌است.

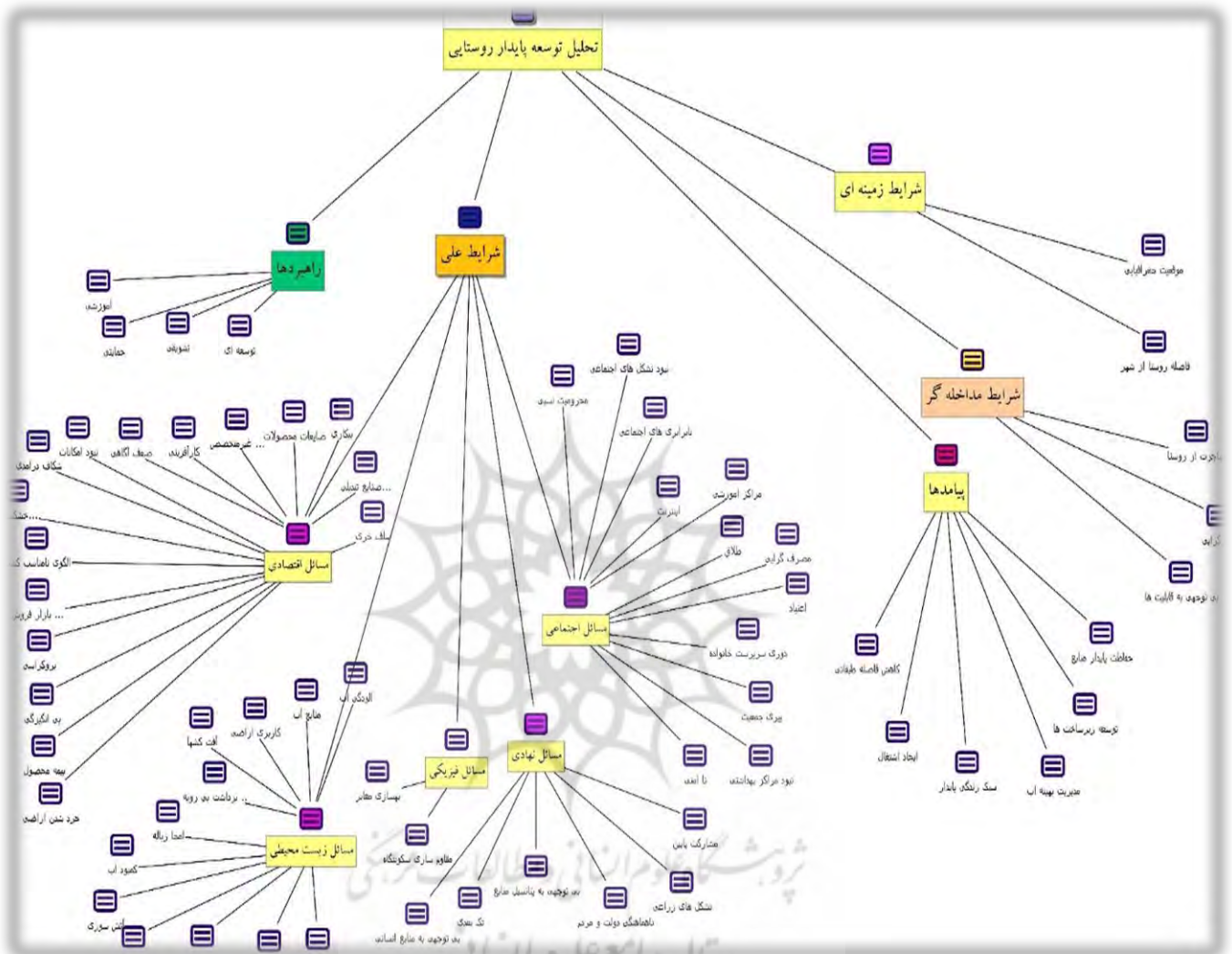
حفاظت پایدار منابع زیستی

امروزه به دلیل الگوی نامناسب استفاده از سرزمین و تغییرات شدید آن، منجر به پیدایش بحران‌های زیست محیطی شده است. افزایش مداخله‌گری‌های انسانی در بوم نظام و بهره‌برداری‌های نامحدود از منابع موجود، موجب افزایش تخریب‌ها و بحران‌های زیست محیطی گردیده است. به همین منظور توجه به آمایش سرزمین و بهره‌گیری خردمندانه از منابع طبیعی جهت پیشگیری از بحران‌های محیط زیست و هم‌چنین استفاده صحیح و پایدار از تمامی امکانات پهنه‌ی سرزمین، پیامد دیگری از توسعه پایدار روستاها است.

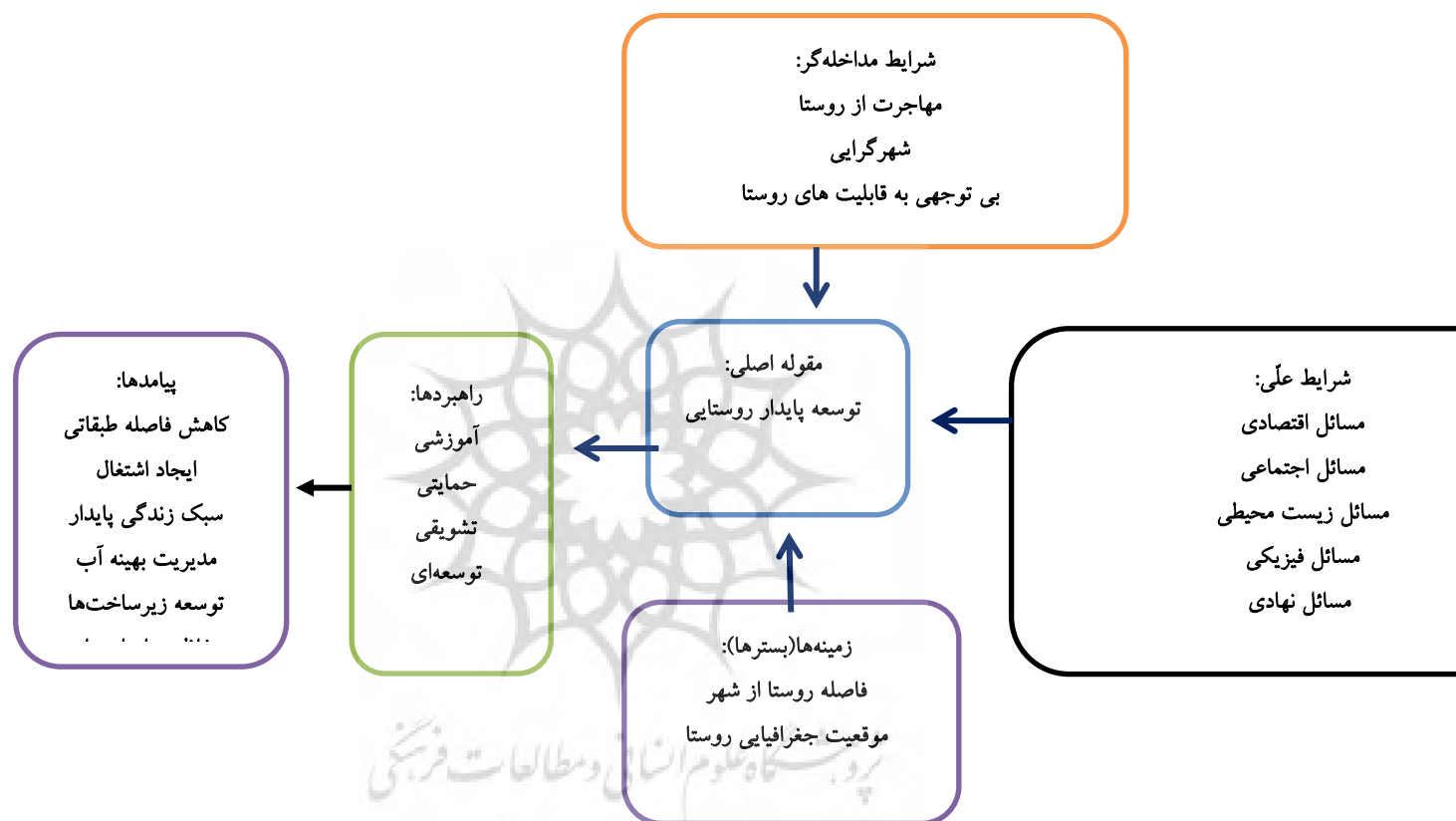
شهرستان خلخال با داشتن بزرگترین زیستگاه‌ها (منطقه آق داغ و دربند مشکول) و معادن (معدن سنگ تراورتن در پروچ، آهن کهل دشت، شن و ماسه)، تفرجگاه‌ها (اندبیل، ازناو) و حوضه‌های آبریز (قزل‌اوزن، هروچایی، شاهرود چایی) توجه دولت‌ها و به‌خصوص سازمان مدیریت و حفاظت از محیط زیست را می‌طلبد. برای روشن‌تر شدن نحوه ارتباط مقوله‌های فرعی و کشف مقوله‌های هسته‌ای، با استفاده از نرم افزار مکس کیو دا دیاگرام «توسعه پایدار روستایی» مشاهده می‌شود:

توسیم الگوی راهبردی برای تحقق توسعه پایدار روستایی....

شکل ۱. خروجی نرم افزار مکس کیو دا دیاگرام « توسعه پایدار روستایی »

شکل ۲. مدل پارادایمی تحلیل توسعه پایدار روستایی براساس نظریه زمینه ای

بحث و نتیجه‌گیری

براساس مطالب بیان شده، توسعه پایدار روستایی نیازمند توجه به همه ابعاد اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و نهادی است. باوجود اینکه پژوهش‌های مختلفی در زمینه شناسایی مسائل و چالش‌های توسعه پایدار روستایی انجام شده، ولی تاکنون پژوهش محلی با رویکرد کیفی نسبت به ترسیم الگوی راهبردی

...پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال نوزدهم، شماره اول، بهار ۱۴۰۳

برای توسعه پایدار روستایی در شهرستان خلخال صورت نگرفته است. بنابراین این پژوهش با نگاه تفهیمی به پدیده توسعه پایدار روستایی با استفاده از روش تحلیل نظریه زمینه‌ای پرداخت تا با شناسایی مقوله‌های توسعه پایدار روستایی به ارائه مدل پارادایمی برای تحقق توسعه پایدار روستایی در شهرستان خلخال بپردازد.

در مجموع می‌توان نتیجه گرفت که براساس نظرات مشارکت‌کنندگان در این پژوهش، توسعه پایدار روستایی در شهرستان خلخال امری دست‌یافتنی است که در صورت تحقق آن پیامدهایی از قبیل (کاهش فاصله طبقاتی، ایجاد اشتغال، سبک زندگی پایدار، مدیریت بهینه آب، توسعه زیرساخت‌ها و حفاظت پایدار منابع زیستی) را به دنبال دارد.

در دسترسی به پیامدهای توسعه پایدار روستاهای شهرستان خلخال، باید سایر عناصر مدل پارادایمی (شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، راهبردها) مورد توجه قرار گیرد. همانطور که در تحلیل مصاحبه‌ها ملاحظه شد، شرایط علی که در مقابل توسعه یافتگی روستاها قرار گرفته عبارتند از؛ مسائل اقتصادی (بیکاری، بی‌انگیزگی به فعالیت‌های اقتصادی و ضعف آگاهی نسبت به عوامل تولید و غیره)، مسائل اجتماعی (اعتیاد، نابرابری اجتماعی، طلاق و غیره)، مسائل زیست محیطی (برداشت بی‌رویه از درختان و منابع مرتع، آتش سوزی مراتع، مصرف بی‌رویه منابع آبی، بروز خشک‌سالی و غیره)، مسائل نهادی (بی‌تفاوتی مردم روستا در مقابل مسائل توسعه‌ای، بی‌اعتمادی نهادها به توان منابع انسانی روستاییان در برنامه‌ریزی‌ها و انجام طرح‌ها، مسئله تشکل‌های زراعی و غیره) و مسائل فیزیکی (وضعیت نامناسب جاده‌ها، استحکام پایین سکونت‌گاه‌های روستایی و غیره). مطابقت یافته‌های این پژوهش با نتایج پژوهش فعلی و همکاران (۱۳۹۸)، علیایی و عزیزی (۱۳۹۷)، مروج الاحکامی (۱۳۹۶)، پورطاهری و نعمتی (۱۳۹۱)، بیک محمدی و آزادی (۱۳۹۱) مبنی بر مساله‌ساز بودن موارد یاد شده با روند توسعه پایدار روستاها همسویی دارد.

براساس یافته‌های به‌دست آمده، دو شرط زمینه‌ای (فاصله روستا تا شهر خلخال و موقعیت جغرافیایی روستا)، در روند توسعه یافتگی پایدار روستاها، شرایطی را ایجاد می‌کند که با دورافتادگی روستا از مرکز شهرستان و قرار نگرفتن در نزدیکی جاده‌های اصلی و رودخانه‌ها، عملاً از پیشرفت و توسعه پایدار

تحلیل جامعه شناختی گفتمان نواندیشی دینی در ایران: مطالعه موردی؛ علی شریعتی، سیدمحمد
طالبانی و مهدی بازرگان

عقب مانده و رفته رفته به روستاهای خالی از سکنه تبدیل شوند. مطابقت یافته‌های این پژوهش با نتایج پژوهش فاضل نیا و نسیمی (۱۴۰۰)، عزمی و نوری (۱۳۹۸)، مبنی بر نقش فاصله روستا از شهر در کیفیت زندگی روستاییان، همسویی دارد.

فرایند تحلیل مصاحبه‌ها نشان داد، در سبک زندگی روستاییان با ظهور ارزش‌های مادی و فردگرایانه، تمایل به همبستگی اجتماعی، گرایش به فعالیت‌های مولد، حساسیت نسبت به اتفاقات پیرامون کاهش یافته است که باتوجه به این ویژگی‌ها و با عاریت گرفتن از تئوری شهرگرایی زیمل^{۲۸} (۱۹۷۱)، مقوله «شهرگرایی» به عنوان یکی از مقوله‌های مداخله‌گر کشف شد. در واقع متأثر از ارزش‌های شهرنشینی بواسطه ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی، در روستاها امروزه پیوندهای اجتماعی و تعهدات جمعی کمتر شده و افراد روستایی نیز دقت حساب‌گرایانه در زندگی عملی و روزمره تجربه می‌کنند که این پدیده به مثابه عاملی مداخله‌گر در روند توسعه پایدار روستاها است. مطابقت یافته‌های این پژوهش با نتایج پژوهش فاضل نیا و نسیمی (۱۴۰۰)، مبنی بر نقش شهرگرایی در روستاهای پیراشهری، همسویی دارد.

مقوله «مهاجرت از روستا» و کاهش تراکم جمعیت در روستاها، دومین مقوله مداخله‌گر در توسعه پایدار روستاهاست. مهاجرت از روستا به هر دلیلی، باعث مرگ روستا می‌شود. توسعه‌یافتگی برای روستاهایی که توان نگهداشت مردمش را ندارد و باگذر زمان به مکان بی‌سکنه تبدیل می‌شود، امری بی‌معنی است. مطابقت یافته‌های این پژوهش با نتایج پژوهش لطیفیان و مولوی (۱۳۹۴)، دستورپور و همکاران (۱۳۹۴)، مبنی بر نقش مهاجرت بر توسعه نیافتگی روستاها، همسویی دارد.

یکی دیگر از مقوله‌های مداخله‌گر شناسایی شده در امر توسعه پایدار، مقوله «بی‌توجهی به قابلیت‌های روستا» است. در دهه‌های اخیر، روند بهره‌گیری از توان‌ها و پتانسیل‌های محیطی به سبب الگوی مدیریتی نادرست در روستاها طی نشده‌است و این مسئله روند اجرای برنامه‌های تدوین شده را با مشکل مواجه ساخته است. بنابراین تازمانی که ارزیابی و بهره‌گیری درستی از منابع محیطی و توانمندی‌های منابع انسانی،

....پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال نوزدهم، شماره اول، بهار ۱۴۰۳

صورت‌نگیرد، توسعه پایدار در روستاها تحقق‌ناپذیر است. مطابقت یافته‌های این پژوهش با نتایج پژوهش علیایی و عزیزی (۱۳۹۷)، مبنی بر تأثیر توان‌های محیطی در نواحی روستایی، همسویی دارد. بر مبنای مدل پارادیمی پژوهش حاضر، برای برون رفت از مسائل شناسایی شده و رسیدن به پیامدهای توسعه پایدار روستایی در شهرستان خلخال، چهار راهبرد شناسایی شد که عبارتند از؛ (آموزشی، حمایتی، تشویقی، توسعه‌ای).

تدوین، برنامه‌ریزی و استفاده از این استراتژی‌ها با رویکرد آینده‌نگر توسعه پایدار روستایی، می‌تواند ضمن تحرک پیشران توسعه روستاهای خلخال، زمینه بهبود توسعه یافتگی در جنوب استان اردبیل را فراهم سازد. بنابراین براساس یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌شود، پژوهشگران علاقمند به توسعه روستایی، کار تحقیقاتی خود را در رابطه با توسعه کارآفرینی، ایجاد انگیزه برای سرمایه‌گذاری در روستاها، مهارت‌های زندگی، توجه به توانمندی‌های محیطی، جلب مشارکت نخبگان در طرح‌های روستایی، توسعه زیرساخت‌ها، آگاهی بخشی نسبت به حفاظت از محیط زیست روستا و مهاجرت معکوس انجام دهند.

منابع

- ازکیا، مصطفی، (۱۳۸۴). مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی توسعه روستایی. تهران: نشر اطلاعات
- آزادی، یونس، بیگ محمدی، حسن. (۱۳۹۱). تحلیل و طبقه‌بندی سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان‌های استان ایلام. برنامه ریزی فضایی. ۲(۲)، ۴۵-۲۰
- بدخشان، زینب؛ مهرابی، حسین؛ میرزایی، حمیدرضا. (۱۳۹۷). بررسی تأثیر توسعه زیرساخت‌ها بر توسعه روستایی ایران. مجله اقتصاد کشاورزی، ۱۲(۴)، ۱-۱۴
- پورطاهری، مهدی، نعمتی، رضا (۱۳۹۱). اولویت‌بندی مسائل توسعه روستایی با تأکید بر دیدگاه روستاییان، مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان خرم‌آباد، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۷(۲)، ۳۹-۲۲.
- تودارو، مایکل. (۱۳۶۴). توسعه اقتصادی در جهان سوم، جلد اول، ترجمه غلامعلی فرجادی. تهران: سازمان برنامه و بودجه.

تحلیل جامعه‌شناختی گفتمان نواندیشی دینی در ایران: مطالعه موردی؛ علی شریعتی، سیدمحمود
طالبانی و مهدی بازرگان

- خراسانی، محمدامین، خراسانی، منوچهر. (۱۳۹۰). نگرشی بر مدیریت منابع آب روستایی، رشد آموزش جغرافیا، ۲۵، (۹۵)، ۳-۳۲
- دستورپور، مریم، بسطامی نیا، امیر. امیدپور، کورش. (۱۳۹۴). بررسی علل و پیامدهای مهاجرت به شهر یاسوج، دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی، ترکیه، استانبول.
- صبوری کرج، پرویز. (۱۳۹۸). گونه‌شناسی ادراک عدالت جنسیتی با تأکید بر عامل قومیت. فصلنامه زن در فرهنگ و هنر. ۱۱(۳)، ۴۵۷-۴۳۳.
- عباسی، حسن (۱۳۹۲). تحلیلی بر اثرات اجرای طرحهای مهار آب؛ مطالعه موردی: دهستانهای درام و چورزق شهرستان طارم، پایان‌نامه کارشناسی ارشد در رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه زنجان به راهنمایی دکتر بهروز محمدی یگانه.
- عزمی، آئیژ؛ نوری، مجتبی. (۱۳۹۸). بررسی نقش فاصله روستا از شهر در کیفیت زندگی روستاییان. فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه توسعه اجتماعی، ۱۱ (۴۱)، ۲۹۴-۲۵۳.
- علوانی، ناصر؛ سواری، مسلم. (۱۴۰۱). راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار روستایی با در نظر گرفتن روابط شهری و روستایی در استان خوزستان. جغرافیا و روابط انسانی، ۵، (۱).
- علیاری، محمدصادق؛ عزیزی، سمیه. (۱۳۹۷). بررسی و ارزیابی توان‌های محیطی در نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان وکیل آباد شهرستان بافت استان کرمان). فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۳، (۴)، ۹۳۳-۹۱۳.
- فاضل نیا، غریب؛ نسیمی، حمیدرضا (۱۴۰۰). ارزیابی وضعیت شهرگرایی در روستاهای پیراشهری. دوفصلنامه جغرافیای شهری، ۸ (۱)، ۱۹۲-۱۷۳.
- فعلی، سعید؛ صدیقی، حسن؛ پزشکی راد، غلامرضا؛ میرزایی، آرزو. (۱۳۹۸). چالش‌های جوامع روستایی ایران برای دستیابی به توسعه پایدار روستا و توسعه، ۱۳ (۴)، ۹۴-۱۲۰.
- فلیک، اووه. (1399). درآمدی بر تحقیق کیفی. ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشرنی.

...پژوهش‌های جامعه‌شناختی، سال نوزدهم، شماره اول، بهار ۱۴۰۳

- کرسول، جان دبلیو. (۱۳۹۷). طرح پژوهش: رویکردهای کیفی، کمی و ترکیبی. ترجمه علیرضا کیامنش، تهران: جهاد دانشگاهی دانشگاه علامه طباطبائی.
- کورین، جولیت؛ استراوس، انسلم. (۱۳۹۵). مبانی پژوهش کیفی. تهران: نشر نی.
- لطیفیان، احمد؛ مولوی، هما. (۱۳۹۴). بررسی تأثیر مهاجرت بر توسعه نیافتگی روستایی، اولین همایش بین‌المللی علوم مدیریت پیشرفت‌ها، نوآوری‌ها و چالش‌ها، مؤسسه عالی علوم و فناوری خوارزمی، شیراز، ایران.
- محمدپور، احمد. (۱۳۹۷). روش تحقیق کیفی ضد روش (منطق و طرح در روش شناسی کیفی). تهران: جامعه‌شناسان.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). سالنامه آماری استان اردبیل.
- مروج الاحکامی، فائزه. (۱۳۹۶). اولویت‌بندی مسائل توسعه روستایی از دیدگاه روستاییان (مطالعه موردی: دهستان آشیان، شهرستان لنجان استان اصفهان). دانشگاه پیام نور: مرکز پیام نور تهران شرق، پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- Doan, K. H. (2022). Bibliometric Analysis of Indigenous Entrepreneurship. Ecoforum, 11(1), 1 - 12.
- Li, T., Feng, C., Xi, H., & Guo, Y. (2022). Peer Effects in Housing Size in Rural China. Land, 11(2), 172.
- World Bank, (2019). Rising Global Interest in Farmland: Can it yield sustainable and equitable benefits? <http://www.donorplatform.org/content/view/457/2687>, 09.09.2019 .